

Tegen satire

Mythes over humor en spot

Binnen de academische bestudering van humor bestaat een hardnekkig beeld van de satiricus als onafhankelijke geest die in staat is het heersende discours te ondermijnen. In dit artikel geeft Ivo Nieuwenhuis, die zes jaar geleden promoveerde op laster, spot en ironie in de laat-achttiende-eeuwse Republiek, een alternatieve kijk op satire. Na een korte uitweiding over de huidige stand van zaken in het vakgebied, ontkracht hij drie vastgeroeste mythes over deze vorm van humor, die lang niet altijd zo onafhankelijk en ambivalent is als zijn verdedigers willen doen geloven.

Alweer bijna drie jaar geleden, in de zomer van 2017, verklaarde cabaretier Freek de Jonge in een interview in het *Algemeen Dagblad* de satire ‘morsdood’: ‘Er is geen publiek meer dat zich er aan ergert. Wat moet je dan nog? Je eigen mensen uitschelden?’ vroeg hij retorisch. (Gelder 2017) Ondanks de op zijn zachtst gezegd gebrekkige onderbouwing werd de claim van De Jonge destijds gretig rondgepompt door andere media. Een fenomeen dood verklaren vormt immers een beproefd recept om aandacht te genereren. Ook academici – denk aan Roland Barthes en zijn ‘dood van de auteur’ – zijn op z’n tijd niet vies van dergelijke praktijken.

Dit voorbeeld zegt intussen minstens zoveel over het begrip satire zelf als over de hedendaagse medialogica. Er bestaat geen algemeen geaccepteerde definitie van satire. Het label is in de loop der tijd op uiteenlopende cultuuruitingen geplakt, van hekelende gedichten tot ironische lofredes, en van cartoons tot cabaretprogramma’s. Bovendien lijkt satire bij uitstek een voorwaardelijk begrip. Een uitspraak als die van Freek de Jonge suggereert dat iemand aan specifieke eisen moet voldoen voordat hij zichzelf een ‘echte’ satiricus mag noemen. Alleen spotten is voor de cabaretier niet voldoende, het publiek moet zich daaraan ook ergeren.

Wie over satire begint, verzandt bijna onvermijdelijk in dit soort discussies over randvoorwaarden, waarbij het er meestal op neerkomt dat we alleen datgene als echte satire beschouwen waar we zelf om moeten lachen. Mede daardoor doen er over satire ook de nodige mythes de ronde, zoals dat ze zich per definitie tegen de heersende macht afzet. Het is vooral om deze twee redenen dat ik in dit artikel een pleidooi houd tegen het (academisch) gebruik van het begrip satire. Mijn punt is daarbij niet zozeer dat de satire dood is, maar dat, in mijn optiek, het gebruik van satire als conceptuele lens om verschijnselen zoals cabaret, cartoons en spottende teksten te analyseren in wetenschappelijk opzicht niet productief is. In plaats hiervan stel ik voor om meer te

denken vanuit de politieke implicaties die *alle* vormen van humor hebben, of ze nu traditioneel worden aangeduid als satirisch of niet.

Ik besef terdege dat dit een boude stellingname is, zeker aan het begin van een themanummer over satire. Dat ik in 2014 zelf promoveerde op een studie naar satire maakt mijn pleidooi allicht des te merkwaardiger. Ter geruststelling kan ik verzekeren dat ik mijn stelling met meer, en naar ik hoop betere, argumenten zal onderbouwen dan Freek de Jonge dat deed met de zijne. In wat volgt zal ik eerst een korte schets geven van de geschiedenis van het satireonderzoek, om vervolgens drie populaire mythes over satire te ontzenuwen.

Schaduw in een zak

Er bestaat een rijke traditie van academisch onderzoek naar satire. Binnen die traditie vormt het idee dat satire zich slecht laat definiëren een voornaam topos. ‘Der Begriff Satire ist von irritierender Vieldeutigkeit’, schreef de Duitse literatuurwetenschapper Jürgen Brummack al in 1971. (Brummack 1971: 275) Zo’n twintig jaar later merkte zijn Amerikaanse vakgenoot George Test snedig op dat een poging om satire te willen definiëren gelijkstaat aan ‘trying to put a shadow in a sack’. (Test 1991: 13) Mijn eigen proefschrift opende met de zin: ‘Satire is een vlag die vele ladingen dekt.’ (Nieuwenhuis 2014: 9) Dergelijke uitspraken weerhielden mij en andere satireonderzoekers er niet van om vervolgens alsnog te pogen om tot een definitie te komen, of in elk geval het bestaande wetenschappelijke debat over de betekenis van satire, de zogeheten satiretheorie, uitvoerig in kaart te brengen.

Dat debat is met name binnen de Angelsaksische literatuurwetenschap, en dan vooral in de eerste drie decennia na de Tweede Wereldoorlog, intensief gevoerd. Dat leidde tot een reeks canoniek geworden studies, die rond het midden van de jaren negentig dan weer aanleiding gaven tot enkele revisionistische boeken en bundels, waarin het vaak toch wel erg beperkte en rechtlijnige perspectief van de oudere visies werd blootgelegd.¹ Intussen werd ook met enige regelmaat geconstateerd dat de satiretheorie zich op een dood spoor bevond, zonder dat dat evenwel tot grote doorbraken of veranderingen leidde. (Phiddian 2013: 47) Het satireonderzoek bleef daarbij in de eerste plaats een letterkundige aangelegenheid, waarbij de interesse vooral uitging naar de formele en retorische aspecten van een relatief klein corpus satirische teksten uit met name de klassieke oudheid, met de Latijnse dichters Horatius en Juvenalis als prototypische voorbeelden, en de Britse achttiende eeuw, met Jonathan Swift en Alexander Pope als de favoriete objecten van studie.

Na de millenniumwisseling kreeg het satireonderzoek een nieuwe impuls vanuit de hoek van de mediastudies. In het voetspoor van de grote successen van de Amerikaanse televisiesatire – denk aan programma’s als *South Park* en *The Daily Show* – verschenen diverse bundels en artikelen waarin dat succes nader geduid en

1 Bruikbare samenvattingen van dit debat rond de satiretheorie zijn te vinden in Griffin 1994: 6-34, Meijer Drees & Nieuwenhuis 2010: 196-202 en Nieuwenhuis 2014: 15-18.

geanalyseerd werd.² De van oudsher toch al behoorlijk brede definitie van satire werd hierdoor nog verder opgerekt. Waar satire eeuwenlang in de eerste plaats een tekstueel en zelfs literair verschijnsel was, met als enige uitzondering het vrij duidelijk afgebakende genre van de spotprent, ging het vanaf circa 2000 in toenemende mate functioneren als een paraplueterm voor alle culturele uitingen waarin humor en amusement gecombineerd worden met een kritische blik op de politieke en sociale actualiteit. Als gevolg hiervan verwaterde ook het onderzoek naar satire. De gebruikte casus en ingebrachte methodologische perspectieven begonnen dusdanig uiteen te lopen dat van een samenhangend academisch debat niet langer sprake was.

Daar kwam nog bij dat in de late twintigste eeuw een nieuw interdisciplinair onderzoeksveld was opgekomen: de *humor studies*. Er was altijd al sprake van een significante overlap tussen de bestudering van humor en satire. Het spotten met of belachelijk voorstellen van zaken en personen geldt als een kernaspect van veel definities van satire en dit impliceert dat er om een satire in principe altijd gelachen moet kunnen worden (al zal nooit iedereen dat doen). Nu het onderzoek naar humor en lachen steeds volwassener werd, compleet met eigen wetenschappelijke tijdschriften, jaarlijkse congressen en een International Society for Humor Studies, opgericht in 1989, kreeg het conceptuele perspectief van de humor steeds meer de overhand. Satirische uitingen worden door de actieve internationale gemeenschap van humorwetenschappers beschouwd als onderdeel van het domein van het komische.

Hiernaast kreeg humor zelf vanaf de jaren negentig ook een steeds prominentere rol in het publieke domein. Komische teksten en beelden bestonden natuurlijk altijd al, maar, zoals de Nieuw-Zeelandse humoronderzoeker Nicholas Holm scherpzinnig opmerkt over de huidige situatie in de westerse wereld: '[S]o profoundly is humour knitted through the fabric of our cultural and social orders, that it is experienced as a demand, rather than an option.' (Holm 2017: 7) Met andere woorden: humor is inmiddels zo alomtegenwoordig geworden dat het geen optie meer is om je er *niet* op enigerlei wijze toe te verhouden – bedenk alleen al hoe vreemd het zou overkomen als iemand vandaag de dag over zichzelf zou zeggen dat hij geen humor heeft.

Diezelfde Holm schrijft in zijn lezenswaardige studie *Humour as Politics* uit 2017 ook over de huidige grensvervaging tussen de termen humor en satire, waarbij de aanduiding 'satirisch' gebruikt wordt om te verwijzen naar een bepaald type humor, namelijk humor die kritisch is op de heersende macht. 'Rather than attempting to refute this contemporary usage as somehow incorrect with respect to a more proper, traditional definition,' zo stelt Holm, 'I believe it is more productive to take up this contemporary meaning as a means to understand better its assumptions and implications for the wider social understanding of humour.' (44) Hij ziet satire dan ook niet zozeer als 'a particular form of humour, distinguishable by formal traits or genre', maar als een manier van *kijken naar* humor. (44) Het gaat hier om een benadering die uitgaat van het speciale

2 Bijvoorbeeld Gray, Jones & Thompson 2009, Jones 2010, Amarasingam 2011 en Baym & Jones 2012.

vermogen van humor om politieke en sociale systemen te ontregelen en zo te functioneren als ondermijner, aanvaller of criticaster van de macht.

Voor zover een wetenschappelijke definitie van satire mogelijk is, lijkt die laatste me nog de meest adequate. Meer nog dan naar een specifieke *vorm*, een genre met een vaste set formele eigenschappen, of *modus*, een spottende houding ten opzichte van een onderwerp of persoon, verwijzen de termen ‘satire’ en ‘satirisch’ naar een *geloof* of *verlangen*. In brede zin gaat het hier om het verlangen dat kunst een maatschappelijke impact heeft, dat het de wereld kan veranderen, mensen kan aanzetten tot nieuwe ideeën of machthebbers tot het herzien van hun beleid. In enge zin schuilt achter het label satire de behoefte om aan dat wat je zelf grappig vindt een diepere betekenis en een hoger nut toe te kennen. Die aflevering van *Zondag met Lubach* is niet alleen maar leuk om naar te kijken, hij levert óók een scherpe kritiek op heersende politieke praktijken en kan zo misschien bijdragen aan een betere samenleving. De wens wordt vervolgens de vader van de gedachte. Wie fan is van Lubach, wil hem maar al te graag zien als een invloedrijk criticaster van de macht en negeert liever eventuele bewijzen van het tegendeel. En zo komen de mythes rondom satire de wereld in.

‘Het gaat hier om een benadering die uitgaat van het speciale vermogen van humor om politieke en sociale systemen te ontregelen en zo te functioneren als ondermijner, aanvaller of criticaster van de macht.’

Drie mythes

In deze paragraaf wil ik drie veelgehoorde mythes over satire ontkrachten. Omdat het hier gaat om mythes die grotendeels ook gelden voor (politieke) humor, zal ik me daarbij niet beperken tot het veld van de satire – voor zover dat al goed af te grenzen valt – maar me richten op kenmerken en effecten die worden toegeschreven aan het komische en spottende in brede zin.

De eerste mythe is het idee dat humor en satire in de regel bevrijdend en ondermijnd werken. Het gaat hier om de visie dat humor zaagt aan de stoelpoten van de macht, dat het heersende denkbeelden, personen of instituties onderuit haalt en onderdrukte groepen emancipeert, en in die zin anti-autoritair is en rebels. Een van de voornaamste inspiratiebronnen van deze mythe vormt de studie *Rabelais and His World* (1968) van de Russische literatuurwetenschapper Mikhail Bakhtin. In deze canonieke monografie gebruikt Bakhtin de satirische romanreeks *Gargantua et Pantagruel* (1532-1564) van François Rabelais als casus om te betogen dat de Europese cultuur vanaf de vroegmoderne tijd een bepaalde vorm van bevrijdende humor is kwijtgeraakt. Bakhtin lokaliseert die humor in de laatmiddeleeuwse volkscultuur, met zijn vele heilige feesten en rituelen. Een kernbegrip in dit verband is het carnivaleske: Bakhtins

aanduiding voor de zo kenmerkende logica van dergelijke rituelen. De logica van de omgekeerde wereld, waarin meesters knechten worden en knechten meesters, en waarin de ‘onderkant’, het etende en poepende lijf, regeert. Volgens Bakhtin wordt het carnavaleske in de loop van de zestiende en zeventiende eeuw steeds meer verbannen van de straten en pleinen naar het veilige domein van de literatuur, waarmee ook het subversieve potentieel ervan verdwijnt. (Bakhtin 1984: 1-59) Hoewel weinig historisch accuraat, heeft Bakhtins idee van (carnavaleske) humor als bevrijdende kracht, die de bestaande machtsverhoudingen overhoop gooit, flink school gemaakt, met name onder niet-historici. Dit idee wordt dan vaak ook nog verbasterd tot de simplistische aanname dat grappen maken per definitie een daad van rebelsheid is, en dat humor zodoende een wapen vormt waartegen zelfs de wreedste tirannen niet bestand zijn. (Holm 2018)

Een mooi recent voorbeeld van de mythe van satire als anti-autoritair en rebels vinden we in het werk van de Amerikaanse communicatiewetenschapper Jeffrey P. Jones, die veel onderzoek heeft gedaan naar het in zijn land sterk florierende genre van de *late night satire*, televisieprogramma’s zoals *The Daily Show* en *The Colbert Report*. Jones noemt dergelijke programma’s in de inleiding van zijn boek *Entertaining Politics: ‘a powerful means for challenging and questioning the sources of power.’* (Jones 2010: 20) In een bundel waarvan Jones een van de redacteurs was, wordt zelfs gesproken van ‘the unique ability of satire TV to speak truth to power’. (Gray, Jones & Thompson 2009: 6)

Satirici worden in dit soort publicaties vergeleken met de traditionele hofnar, van wie vaak wordt gezegd dat hij, specifiek vanwege zijn komische talenten, de enige was die het recht had om de koning de waarheid te zeggen. Recent onderzoek heeft aangetoond dat dit laatste een nogal geromantiseerd beeld is en hofnarren doorgaans vooral heel afhankelijk waren van hun vorsten, die de nar niet zelden gebruikten als instrument in hun eigen politieke machtspeletjes. (Outram 2018) Voor hedendaagse satirici geldt iets soortgelijks. Onder meer de bovengenoemde studie van Holm laat zien dat zij over het algemeen veel meer in dienst staan van de heersende macht dan we geneigd zijn te denken. Hun kritiek raakt zelden aan fundamentele aspecten van het bestaande politieke systeem, maar past juist perfect in de sinds de jaren negentig in het westen dominante liberale consensus van ‘redelijk debat’, waarin kritisch zijn gewaardeerd wordt, mits de kritiek niet al te zeer afwijkt van de mainstream-opvattingen over de inrichting van de samenleving. Dat wil zeggen: zolang ze niet raakt aan de heilige huisjes van het liberalisme – individuele verantwoordelijkheid en (hyper)kapitalisme. (Holm 2017: 23-58) De graagte waarmee voormalig president Obama zijn medewerking verleende aan satirische talkshows vormt slechts een van de vele voorbeelden van dit principe. (Higginson 2017)

In de afgelopen jaren heeft een groeiend aantal humorwetenschappers gewezen op de onhoudbaarheid van het beeld van de satiricus als geboren rebel. De Britse socioloog Michael Billig besprak in zijn boek *Laughter and Ridicule* (2005) de sterk disciplineerende tendensen in humor. We lachen bij voorkeur om datgene dat afwijkt van de

heersende sociale normen. Wie het slachtoffer is van een dergelijke lach, omdat hij iets heeft gezegd of gedaan dat niet ‘hoort’, geneert zich en zal erop letten dezelfde fout niet nog eens te maken. Zo disciplineert de lach mensen, en volgens Billig met name ook kinderen, in een bepaalde sociale orde. Dit maakt dat veel humor eerder conformistisch is dan rebels. (Nieuwenhuis 2017: 2018)

In een veel geciteerd artikel ging de Nederlandse cultuursocioloog Giseline Kuipers daarnaast in op de exclusieve kanten van humor. Aan de hand van het schandaal rond de Deense Mohammedcartoons uit 2005 betoogde zij hoe humor gebruikt kan worden om een ondergeschikte sociale groep, namelijk moslimmigranten in Europa, uit te sluiten van de gemeenschap. In de westerse reacties op deze ‘cartooncrisis’ werden moslims er regelmatig van beschuldigd geen gevoel voor humor te hebben. Tegen dat verwijt konden ze zich eigenlijk nauwelijks verweren, laat Kuipers overtuigend zien. Zo leidde de crisis uiteindelijk vooral tot het verder omlaag trappen van een toch al gemarginaliseerde groep. (Kuipers 2011)

Onderzoekers als Billig en Kuipers wijzen op wat ook wel de ‘dark side of humor’ wordt genoemd, het idee dat humor (en satire) ook effecten kunnen hebben die de meeste mensen waarschijnlijk niet als gewenst zullen beschouwen. Daarmee is niet gezegd dat humor nooit bevrijdend, subversief of emancipatoir kan werken, wel dat er daarnaast ook oog moet zijn voor die andere, onderdrukkende en machtsbestendige kant. Hoe ongemakkelijk we dat ook vinden: ook dictaturen gebruiken soms satire en het geruststellende idee dat autoritaire regimes en extremistische bewegingen geen gevoel voor humor hebben of nooit van humor gebruik zouden maken, moet helaas naar het rijk der fabelen verwezen worden. (vgl. Billig 2005: 209-211; Zangl 2018)

De tweede mythe die ik aan de orde wil stellen is die van de satiricus als onafhankelijke geest. Het idee dat (goede) humor en satire boven de partijen staan en alle opvattingen van (extreem)links tot (extreem)rechts bekritisieren, is wijdverbreid. Arjen Lubach laat niet na te benadrukken dat hij met zijn programma geen specifieke ideologische richting vertegenwoordigt en dat zijn redactie mensen van alle politieke gezindten bevat. (Kraak 2017; Klöpping 2018) In zijn bespreking van de vluchtelingen-crisis van 2015 plaatste hij zichzelf zelfs expliciet buiten het bestaande publieke debat met zijn ironische pleidooi voor een ‘superkamp’, waarin de goede eigenschappen van het voor- en tegenkamp in de discussie over de toelating van vluchtelingen werden samengebracht en de slechte eigenschappen vermeden.³

Maar de neiging van satirici om zich als politiek neutraal te profileren is al veel ouder. Ten tijde van de Bataafse Omwenteling in de late achttiende eeuw bracht de arts en schrijver Pieter van Woensel een aantal keer een spottend jaarboekje uit, *De Lantaarn*,

3 Het item ‘Vluchtelingen: voor of tegen?’ was oorspronkelijk onderdeel van aflevering 4 van seizoen 3 van *Zondag met Lubach*, uitgezonden door de VPRO op 11 oktober 2015. Terug te kijken via <<https://youtu.be/C8wPDNutx18>>, laatst geraadpleegd: 17-01-2020.

waarin hij de politieke revolutie die op dat moment gaande was met een kritisch oog bezag. Ook Van Woensel liet zich voorstaan op zijn onafhankelijkheid. Hij sprak zich niet uit voor een van de op dat moment actieve politieke groeperingen en presenteerde zichzelf daarnaast als een buitenstaander. Hij liet zich portretteren in een Russisch kostuum, dat hij naar het schijnt ook publiekelijk droeg, om zo te benadrukken dat hij ‘anders’ was, een vreemdeling die zijn eigen land met een frisse blik bezag. (Nieuwenhuis 2014: 103-138)

Binnen de hedendaagse literatuur vormt Arnon Grunberg een goed voorbeeld van een satirische auteur die zich graag als onafhankelijke buitenstaander opstelt. Hij woont al sinds 1995 in New York en houdt zo letterlijk afstand tot het Nederlandse literaire veld waartoe hij, dankzij zijn succesvolle Nederlandstalige romans, zondermeer gerekend moet worden. Het ontmaskeren van nobele pretenties vormt een rode draad in zijn romans, van de zogenaamd beschaafde Jörgen Hofmeester in *Tirza* (2006) tot de ‘dappere’ brandweerlieden in *Goede mannen* (2018), die zich uiteindelijk ontpoppen tot verkrachters. In dit soort situaties lijkt Grunberg, of althans de *implied author* die spreekt uit zijn verhalen, de enige wijze in een wereld vol dwazen, degene die de ware aard van de mens doorziet. Maar uiteindelijk kan ook de einzelgänger Grunberg zich niet aan het politieke krachtenveld onttrekken. Verschillende onderzoekers hebben inmiddels laten zien dat zijn werk sterk is ingebed in een laatkapitalistisch discours, waarin economie de enige maat der dingen is, en dat Grunberg dit discours eerder bevestigt dan ter discussie stelt. (vgl. Ham 2014)

Bij nadere beschouwing blijkt de autonome opstelling van figuren als Lubach, Van Woensel en Grunberg vooral een kwestie van retoriek. Allemaal zijn ze duidelijk onderdeel van een bepaald ideologisch systeem – in het geval van Lubach en Grunberg het hedendaagse (neo)liberalisme, bij Van Woensel het zogeheten verlicht conservatisme. (Nieuwenhuis 2015) Het idee van onafhankelijkheid gebruiken ze vooral ter versterking van hun *ethos*. Zogenaamd spreken ze als buitenstaander, in naam van het gezond verstand of de waarheid, en aan beide zaken ontleen ze een zekere autoriteit. Als niet-betrokkenen, die volgens eigen zeggen alleen de ratio of realiteit als richtsnoer hebben, kunnen ze meer gezag claimen dan de politici en opiniemakers op wie hun spot zich – direct of indirect – richt. Die laatsten zijn vaak gedwongen explicieter partij te kiezen en gelden daarmee automatisch als ‘gekleurd’. Maar uiteindelijk zijn Lubach, Van Woensel en Grunberg net zo goed gekleurd en weten ze dat hooguit beter te verbloemen. Over de kwesties die zij bespreken bestaat meestal helemaal geen neutrale of onafhankelijke visie, en voor zover dat wel zo lijkt, komt dat vooral omdat hun visie aansluit bij de heersende consensus.

De derde en laatste mythe is het idee van satire als per definitie ambivalent. In het algemeen zijn we geneigd om aan (moderne) kunst en literatuur een dubbelzinnige boodschap toe te schrijven. De kracht van kunst wordt binnen de hedendaagse, westerse context bij uitstek gezocht in het vervreemden of op het verkeerde been zetten van de kijker, die daardoor aan het denken gezet zou worden. Dankzij het veelvuldig gebruik van ironie, iets anders zeggen dan wat je bedoelt, is die neiging tot

‘dubbelzinnig lezen’ bij satire nog sterker dan bij andere kunstvormen.

Zelf toonde ik mij in mijn proefschrift ook een enthousiast aanhanger van deze leeswijze. Ik besprak daarin uitgebreid de casus van Van Woensels *Lantaarn*, de satirische almanak waar ik hierboven al even aan refereerde. Als kerneigenschap van deze satire schoof ik ambivalentie naar voren. Ik betoogde dat Van Woensel met zijn *Lantaarn* vooral twijfel wilde zaaien, zowel over zijn intenties en pretenties als over zijn politieke mening. Door dat te doen zette hij de lezer aan tot zelfstandig denken, zo beweerde ik. Die kreeg namelijk geen hapklare boodschap aangeboden, maar werd vooral gestimuleerd om zijn eigen verstand te gebruiken: Van Woensel nodigde hem uit tot een kritische blik, tot het stellen van vragen. Een soortgelijk procedé zag ik ook aan het werk in een satirische televisieserie als *South Park* en in het werk van de cabaretier Hans Teeuwen. (Nieuwenhuis 2014: 53-102)

De laatste jaren ben ik gaan inzien dat dit beeld van de ambivalente satiricus, die door twijfel te zaaien aan het denken zet, misschien niet zozeer onjuist, maar toch op z'n minst wat eenzijdig en geromantiseerd is. Om te beginnen is het de vraag of ambivalentie per definitie gelijk staat aan het stimuleren van een kritische blik. Van Woensels dubbelzinnigheid maakte hem bovenal ongrijpbaar. Hij speelde ermee op safe en koos feitelijk voor een genuanceerde middenpositie. Niemand behalve de minderheid van radicale revolutionairen, die hij bespote om hun fanatisme en naïviteit, hoefde aanstoot aan zijn satire te nemen. Dat bleek ook, want Van Woensels almanak werd tot in de hoogste kringen van de Bataafse Republiek met genoeg gelezen. (138)

Hiernaast is de notie van ‘aan het denken zetten’ bij nadere beschouwing nogal vaag en abstract. Die appelleert vooral aan het eerder genoemde verlangen om aan vormen van kunst en literatuur die we waarderen een diepere waarde en een positieve sociale impact toe te kennen. In de praktijk is een dergelijke impact vrijwel altijd onmeetbaar. Bovendien wordt óók vaak gezegd dat satirici in de meeste gevallen preken voor eigen parochie, oftewel: een publiek aan het denken zetten dat waarschijnlijk over de behandelde kwesties al aan het denken was, en daarover waarschijnlijk ook niet fundamenteel anders is gaan denken na het lezen of zien van de satire. Nu kan zo iets alsnog wel een positief effect hebben – de eigen achterban kan zich bijvoorbeeld gesterkt voelen in een bepaalde politieke mening (vgl. Quirk 2016) – maar de idealistische gedachte dat een satire mensen de schellen van de ogen kan laten vallen, hen radicaal van inzicht kan doen veranderen, moet toch verworpen worden.

Van ‘the power of satire’ naar ‘the politics of humor’

Het NWO-project waarbinnen ik mijn promotieonderzoek uitvoerde had als titel *The Power of Satire. Cultural boundaries contested*. Hoewel er binnen dit project zeker ruimte was voor een kritische kijk op satire, en bijvoorbeeld ook voor de mate waarin het grenzen niet alleen uitdaagde maar tevens bestendigde (vgl. Meijer Drees & Nieuwenhuis 2010), lag de nadruk toch vooral op de positieve effecten. We vertrokken vanuit de premisse dat satire een zekere impact op de samenleving had, zowel in het heden als in het verleden, en dat die impact vooral lag in het doorbreken van zowel

culturele als mediale kaders.⁴ Nu, ruim zes jaar na de afronding van dit project, zijn de bordjes voor mij wat verhangen. Satirische bronnen vormen nog altijd mijn voor-naamste onderzoeksmateriaal, maar het kader van waaruit ik die bronnen bestudeer is

verschoven naar dat van ‘the politics of humor’.⁵ Dit staat voor het idee dat alle humor, ongeacht het thema of genre, politieke implicaties heeft, dat wil zeggen: invloed uitoefent op de bestaande machtsverhoudingen in een samenleving. Dat kan zijn door die verhoudingen te bevragen of ontregelen, maar evengoed door ze te versterken of ondersteunen. De bottomline is dat humor nooit onschuldig is en dat ook uitingen die wij zelf in de eerste plaats grappig of kritisch vinden ongewenste bijeffecten kunnen hebben, zoals uitsluiting of de consolidatie van een bestaande hiërarchie.

Met dit alles wil ik geenszins de rijke traditie van spottende teksten en beelden in de Nederlandse en diverse andere culturen terzijde schuiven. Wel denk ik dat het belangrijk is ons te realiseren dat satire als concept een lading heeft die het begrip van die traditie en de werking ervan in de weg zit. Zolang we humor en spot blijven beschouwen als verschijnselen die in laatste instantie altijd iets positiefs in de wereld teweegbrengen, en alle voorbeelden die niet aan deze voorwaarde voldoen buiten beeld plaatsen, miskennen we de ongemakkelijke waarheid dat het komische zelden voor iedereen een vrolijke aangelegenheid is. Mijn pleidooi tegen satire is dan ook bovenal een pleidooi vóór een eerlijke kijk op humor.

‘De bottomline is dat humor nooit onschuldig is en dat ook uitingen die wij zelf in de eerste plaats grappig of kritisch vinden ongewenste bijeffecten kunnen hebben, zoals uitsluiting of de consolidatie van een bestaande hiërarchie.’

Literatuur

- Amarasingam, A.** (ed.), *The Stewart/Colbert Effect. Essays on the Real Impact of Fake News*, Jefferson 2011.
- Bakhtin, M.**, *Rabelais and His World*, (vert. door Helene Iswolsky), Bloomington 1984.
- Baym, G. & J. Jones**, ‘News Parody in Global Perspective. Politics, Power, and Resistance’. In: *Popular Communication. The International Journal of Media and Culture*, 10 (2012): 2-13.
- Billig, M.**, *Laughter and Ridicule. Towards a Social Critique of Humour*, London 2005.
- Brummack, J.**, ‘Zu Begriff und Theorie der Satire’. In: *Deutsche Vierteljahrschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte*, 45 (1971): 275-376.

4 Zie voor de uitkomsten van dit onderzoek ook Meijer Drees & De Leeuw 2015.

5 Deze verschuiving werd in belangrijke mate geïnspireerd door het werk van theaterwetenschapper en cabaretdeskundige Dick Zijp (Universiteit Utrecht), met wie ik tegenwoordig veel samenwerk. Zo zijn wij momenteel bezig met de samenstelling van een ‘special issue’ van het *European Journal of Cultural Studies* over ‘the politics of humor’.

- Gelder, A.**, ‘Neerlands Hoop: “Satire is tegenwoordig morsdood”’. In: *Algemeen Dagblad*, 05-08-2017, <<https://www.ad.nl/dit-zijn-wij/neerlands-hoop-satire-is-tegenwoordig-morsdood~afc6874a/>>, laatst geraadpleegd: 19-01-2020.
- Gray, J., J. Jones & E. Thompson** (eds.), *Satire TV. Politics and Comedy in the Post-Network Era*, New York/London 2009.
- Griffin, D.**, *Satire. A Critical Reintroduction*, Lexington 1994.
- Ham, L.**, ‘Met huid en haar aan de realiteit overgeleverd. Arnon Grunberg in het licht van het kapitalistisch realisme en het post-postmodernisme’. In: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*, 130 (2014) 4: 359-383.
- Higgie, R.**, ‘Under the Guise of Humour and Critique. The Political Co-option of Popular Contemporary Satire’. In: J. Milner Davis (ed.), *Satire and Politics. The Interplay of Heritage and Practice*, Cham 2017: 73-102.
- Holm, N.**, *Humour As Politics. The Political Aesthetics of Contemporary Comedy*, Cham 2017.
- Holm, N.**, ‘“Against the Assault of Laughter”. Differentiating Critical and Resistant Humour’. In: K. Giappone, F. Francis & I. MacKenzie (eds.), *Comedy and Critical Thought. Laughter As Resistance*, London/New York 2018: 31-44.
- Jones, J.**, *Entertaining Politics. Satiric Television and Political Engagement*, Lanham 2010.
- Klöpping, A.**, ‘Arjen Lubach laat zich – bij uitzondering – interviewen (door Alexander Klöpping): “Ik zie vooral een clown met een kuif en een mening”’. In: *de Volkskrant*, 25-02-2018, <<https://www.volkskrant.nl/cultuur-media/arjen-lubach-laat-zich-bij-uitzondering-interviewen-door-alexander-klopping-ik-zie-vooral-een-clown-met-een-kuif-en-een-mening~b9ced197/>>, laatst geraadpleegd: 19-01-2020.
- Kraak, H.**, ‘Kennelijk is de tijd rijp voor dominee Lubach – met (geestige) tirades die ook echt ergens over gaan’. In: *de Volkskrant*, 13-10-2017, <<https://www.volkskrant.nl/cultuur-media/kennelijk-is-de-tijd-rijp-voor-dominee-lubach-met-geestige-tirades-die-ook-echt-ergens-overgaan~b1a6e470/>>, laatst geraadpleegd: 19-01-2020.
- Kuipers, G.**, ‘The Politics of Humour in the Public Sphere. Cartoons, Power and Modernity in the First Transnational Humour Scandal’. In: *European Journal of Cultural Studies*, 14 (2011) 1: 63-80.
- Meijer Drees, M. & I. Nieuwenhuis**, ‘De macht van satire. Grenzen testen, grenzen stellen’. In: *Nederlands letterkunde*, 15 (2010): 193-220.
- Meijer Drees, M. & S. de Leeuw** (eds.), *The Power of Satire*, Amsterdam 2015.
- Nieuwenhuis, I.**, *Onder het mom van satire. Laster, spot en ironie in Nederland, 1780-1800*, proefschrift Universiteit van Amsterdam, Hilversum 2014.
- Nieuwenhuis, I.**, ‘Satiric Self-Fashioning, or the Illusion of Independent Criticism. A “Greenblattian” Analysis of Eighteenth-Century Satire’. In: *De Achttiende Eeuw*, 47 (2015) 1: 49-63.
- Nieuwenhuis, I.**, ‘Performing Rebelliousness. Dutch Political Humor in the 1780s’. In: *HUMOR. International Journal of Humor Research*, 30 (2017) 3: 261-277.
- Nieuwenhuis, I.**, ‘Conformist Comedians. Political Humour in the Eighteenth-Century Dutch Republic’. In: K. Giappone, F. Francis & I. MacKenzie (eds.), *Comedy and Critical Thought. Laughter As Resistance*, London/New York 2018: 103-118.
- Outram, D.**, *Four Fools in the Age of Reason. Laughter, Cruelty and Power in Early Modern Germany*, Charlottesville 2019.
- Phiddian, R.**, ‘Satire and the Limits of Literary Theory’. In: *Critical Quarterly*, 55 (2013) 3: 44-58.
- Quirk, S.**, ‘Preaching to the Converted. How Political Comedy Matters’. In: *HUMOR. International Journal of Humor Research*, 29 (2016) 2: 243-260.
- Test, G.**, *Satire. Spirit and Art*, Tampa 1991.
- Zangl, V.**, ‘Politics of humor in extremis. Cabaret and Propaganda in the Netherlands Under German Occupation’. Lezing op het jaarcongres van de International Society for Humour Studies, University of Tallinn, 26 juni 2018.